

УДК 336.71

Малахова О.Л.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи

Тернопільського національного економічного університету

ГЕНЕЗИС ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМ КРЕДИТУ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

THE GENESIS OF THEORETICAL PAPERS TO FORMS OF CREDIT FOR ECONOMICAL CATEGORIES

АНОТАЦІЯ

У статті розглянута економічна сутність форм кредиту. Здійснено узагальнення наукових поглядів провідних учених щодо виокремлення форм кредиту. Досліджено теоретичні підходи до визначення форм кредиту. Подано авторське тлумачення поняття «форма кредиту». Виявлено взаємозв'язок видів та форм кредиту.

Ключові слова: кредит, форми кредиту, критерії форм кредиту, товарна форма кредиту, грошова форма кредиту, види кредиту.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена экономическая сущность форм кредита. Осуществлено обобщение научных взглядов ученых относительно выделения форм кредита. Исследованы теоретические подходы к определению форм кредита. Представлено авторское толкование понятия «форма кредита». Выявлена взаимосвязь видов и форм кредита.

Ключевые слова: кредит, формы кредита, критерии форм кредита, товарная форма кредита, денежная форма кредита, виды кредита.

ANNOTATION

In the article an author is consider economic essence of credit forms. Generalization of scientific looks of scientific in relation to selection forms of credit is carried out. The theoretical going is investigational near determination of credit forms. Author interpretation of concept «Credit form is presented». Intercommunication of kinds and credit forms is exposed.

Keywords: credit, credit forms, criteria of credit forms, commodity form of credit, money form of credit, types of credit.

Постановка проблеми. Кредит як економічна категорія викликає постійну полеміку серед науковців, що породжує певною мірою неточності і водночас суперечності. Наукові дискусії зосереджені не тільки на з'ясуванні його економічної природи, а й на формах та видах кредиту, їх класифікації та взаємозалежностях. Окрім того, варто зауважити, що саме такі проблемні аспекти кредиту як економічної категорії розглядаються більшою мірою вченими постсоціалістичного простору, тоді як західні науковці додержуються більш прагматичної позиції – не розмежовують ні форму, ані вид кредиту. На нашу думку, цей підхід певною мірою є необ'єктивним, оскільки він не дає змоги виявити саме системні ознаки кредиту як надважливого поняття економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічної природи кредиту присвячено значну кількість наукових праць провідних науковців як пострадянського простору, так і сучасних вітчизняних фахівців. Серед україн-

ських авторів варто відзначити дослідження в цій сфері таких учених, як В. Вовк, Н. Версаль, В. Базилевич, Т. Дорошенко, М. Савлук, М. Крупка, А. Мороз та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний масив інформаційної бази дослідження сутності кредиту як економічної категорії, неузгодженою залишається позиція значного кола фахівців саме з питань визначення форм та видів кредиту. За таких обставин потребує ґрунтовного опрацювання саме питання визначення форм і видів кредиту як економічних дефініцій задля систематизації та уніфікації підходів.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до визначення форм кредиту як економічної категорії та виокремлення на цій основі основних сутнісних ознак та критеріїв форм функціонування кредиту в економічному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових праць засвідчує, що питання, які стосуються форм кредиту, є досить дискусійними. Класифікації більшості авторів відрізняються як кількістю самих форм кредиту, так і їх наповненням, тобто назвою, трактуванням змісту, значенням, позицією тощо.

Наприклад, серед вітчизняних фахівців поширеною є думка, що форм кредиту може бути дві – товарна й грошова, вони визначають лише загальні контури кредиту і не зачіпають його внутрішньої структури. Інші класифікують форми кредиту, насамперед розрізняючи також грошову та майнову (товарну) форми, проте вони також поділяють грошову форму на вексельну; облігаційну; овердрафт.

А. Селіщев відзначив, що форми кредиту, як правило, тісно пов'язані з конкретним кредитором, і сформував дві класифікації форм кредиту [15, с. 84–86]. Відповідно до першої класифікації кредит може мати сім форм: лихварську; комерційну; банківську; державну; споживчу; іпотечну; міжнародну [15, с. 82]. Згідно з другою класифікацією він виділяє дві основні форми: комерційну та банківську.

Такою самою є думка Н. Малахової, яка наголошує, що існує дві основні форми кредиту: банківська та комерційна [11, с. 23], які вона розрізняє за складом учасників, динамікою руху, розміром процентів, сферою функціонування.

Три класифікації форм кредиту наводить авторський колектив під керівництвом О. Лаврушина, який наголошує, що форма кредиту тісно пов'язана з його структурою і певною мірою із сутністю кредитних відносин, тому форми кредиту розглядає залежно від характеру позичкової вартості; кредитора і позичальника; цільових потреб позичальника [8, с. 122–123]. Залежно від характеру позичкової вартості він розрізняє товарну; грошову; змішану (товарно-грошову) форми кредиту.

Згідно з розумінням цього автора, залежно від того, хто в кредитній угоді виступає кредитором, а хто позичальником, виділяють такі форми кредиту: банківську; господарчу (комерційну); державну; міжнародну; громадянську (приватну, особисту). А залежно від цільових потреб позичальника виокремлюють виробничу та споживчу форми кредиту.

На думку українських вчених Н. Версаль та Т. Дорошенко, класифікація форм кредиту здійснюється:

1. Залежно від об'єкта кредитних відносин (форми позичкового капіталу, позичкової вартості): товарна – кредитні відносини виникають між продавцями та покупцями, коли останні одержують товари чи послуги з відстрочкою платежу; грошова.

2. За суб'єктами кредитних відносин: фірмові кредити; банківські; кредити небанківських фінансово-кредитних установ; державні; кредити супрабанківських інститутів [2, с. 23–25].

Авторський колектив під керівництвом М. Крупки вважає, що кредит надають у грошовій або товарній формі. У разі товарної форми об'єктом кредиту є матеріальні цінності, у разі грошової – кошти. Крім того, у товарній формі надають комерційний, споживчий кредит у разі реалізації товарів через торгівельні підприємства з відтермінуванням платежу і лізинг (довготермінова оренда майна) [5, с. 175].

Колектив під керівництвом Г. Климко виділяє такі форми кредиту, як банківський; комерційний; лізинговий; іпотечний; бланковий; консорціумний; споживчий [13, с. 350–351].

За іншим підходом виокремлюють такі форми кредиту, як комерційний; споживчий; державний; міжнародний; банківський.

Загалом, різні дослідники виділяють різну кількість форм кредиту. Авторський колектив під керівництвом відомого вітчизняного вченого В. Базилевича зазначив, що «класифікація кредиту залежить від критерію, покладеного в її основу» [9, с. 497]. Н. Версаль та Т. Дорошенко взагалі зазначають, що дискусії навколо поняття «форма кредиту» характерні тільки для вчених постсоціалістичних країн, тоді як західні вчені класифікують кредити, не проводячи розмежування між видом, формою чи категорією кредиту [2., с. 23], що не досить правильно, оскільки між видами і формами кредиту існує певний зв'язок: ті чи інші види кредиту можуть зумовлювати відповідні їм форми [4, с. 46],

а в сукупності вони дають чітке уявлення про складну структуру кредиту і процес його руху в межах товарної і грошової форм.

Окрім того, в науковій літературі відзначається, що форми кредиту тісно пов'язані з формами позиченої вартості і в певному ступені виступають сутністю кредитних взаємин. Елементами структури кредиту виступають кредитор, позичальник та позичкова вартість. Саме тому форми кредиту розглядаються залежно від характеру кредитора і позичальника; позичкової вартості; цільових потреб позичальника [7, с. 141].

Так, значна кількість економічних словників дають таке тлумачення форми кредиту: «Форма кредиту – спосіб надання кредиту, товарна або грошова форма кредитування». Більш широке визначення можна прочитати в Сучасному фінансово-кредитному словнику: «Форма кредиту – це способи організації кредитних відносин, специфіка яких визначається учасниками цих відносин і формою вартості, яка передається кредитором позичальнику на поворотних засадах».

Автор низки робіт із теорії кредиту Ф.Н. Філіна дає таке формулювання критеріям класифікації форм кредиту: «У структурі кредиту виокремлюється три незмінних обов'язкових елементи: кредитор, позичальник і позичкова вартість. Відповідно загальноприйнята класифікація форм кредиту залежно від: 1) позичкової вартості (товарної, грошової, змішаної); 2) кредитора і позичальника; 3) цільових потреб позичальника – виробнича, споживча. Окрім вищевказаних, використовуються й інші форми кредиту: пряма і непряма, явна і прихована, стара і нова, основна (переважаюча) і додаткова, розвинена і нерозвинена та ін.» [16, с. 186].

У навчальній літературі найчастішою є думка, що форма кредиту зумовлюється структурою кредитних відносин, а саме характером позичкової вартості, типом кредитора і позичальника, змістом цільових потреб позичальника. Також розповсюджена позиція, що класифікацію кредиту традиційно прийнято здійснювати за кількома ознаками, до яких відносять: 1) категорію кредитора і позичальника; 2) строк видачі; 3) форму, в якій надається конкретний кредит. Як базову ознаку (критерій) класифікації кредиту слід розглядати його матеріальну форму.

Також вчені виокремлюють такі форми кредиту, як товарна, грошова, змішана, банківська, комерційна, державна, міжнародна, громадянська, виробнича, споживча, пряма, непряма, прихована та інші [7, с. 141–145].

І.В. Алексеєв, М.К. Колісник виокремлюють товарну і грошову форми кредиту [1, с. 119]. В.Н. Шитов виокремлює товарну, грошову і змішану форми кредиту [17, с. 111].

В.Я. Вовк виокремлює і таку форму кредиту, як комерційний кредит, характерною особливістю якого є те, що він надається підприємствами на їх власний розсуд і не контролюється банківською системою держави [3, с. 10].

Сучасні трактування критеріїв виокремлення форм кредиту узагальнені в табл. 1.

Слід зауважити, що у загальноприйнятому розумінні форма – це зовнішній, найбільш загальний вияв певного предмета чи явища [12, с. 459.], який хоч і пов'язаний з внутрішньою їх сутністю, але не розкриває її. Оскільки кредит – явище суспільне (економічні відносини), про форму його можна говорити з певною умовністю як про найбільш загальний вигляд, якого він може набувати в процесі руху і який не розкриває його внутрішньої сутності та структури. Тому критеріїв для вичленення форм кредиту не може бути багато.

Зважаючи на значне розмаїття наукових думок щодо форм кредиту, варто виходити з того, що форми кредиту являють собою суспільні явища (економічні відносини), тому їх функціонування повинно демонструвати, як саме і в якій формі надається позика. Тобто класифікаційні ознаки форм кредиту мають зовнішній або формальний характер стосовно його суті, вони визначають лише загальні контури кредиту і не характеризують його внутрішній зміст.

Саме за такого підходу до розуміння форм кредиту визначення його конкретних форм повинно базуватися на розгляді форм позичкової вартості, в якій вона переміщається між кредитором і позичальником. Такими формами виступають товарна, грошова і змішана (натурально-речова) [10, с. 113].

Слід зазначити, що законодавство України чітко не регламентує форми надання кредиту. Водночас кредитні відносини є товарною формою, коли виникають у результаті реалізації товарів або послуг під час відстрочення платежу, оренди майна, погашення міжнародних боргів, лізингу, поставках товарів тощо.

Отже форми кредиту – це зовнішній прояв кредитних відносин, що визначаються об'єктом, тобто матеріальною основою тих позичених цінностей, які передаються від кредитора до позичальника. За таких позицій варто виокремлювати лише дві основні форми кредиту: товарну і грошову (рис. 1).

Об'єктом кредиту є певна вартість у грошовій чи матеріальній формі, що передається

від кредитора до позичальника. Її характерною рисою є збереження позичальником, що передбачає повернення ним кредитором еквівалентної вартості, тобто передачу ним кредитору рівноцінного еквіваленту отриманих у позичку ресурсів. Історично першим об'єктом кредиту була вартість у матеріально-речовій формі, такої як зерно, худоба, знаряддя праці. А з появою грошей усе частіше як об'єкт кредиту почали використовувати саме грошові кошти.

Таким чином, кредит як економічна категорія виражає уречевлені відносини між учасниками суспільного відтворення, а речовим виразом цих відносин є об'єкт передачі від одного економічного агента до іншого у тимчасове користування.

Історично першою із форм кредиту є товарна. Позичкова вартість постає у вигляді конкретних споживчих вартостей (у натурально-речовій формі), які передаються кредитором позичальнику. Гроші при цьому виконують функцію міри вартості, оцінюють обсяги вартості, що надається у позику. Погашення кредиту, наданого в товарній формі, може здійснюватися як у грошовій, так і в товарній формах.

Отже товарна форма кредиту передувала його грошовій формі. Можна припустити, що товарний кредит існував до грошової форми вартості, коли під час еквівалентного обміну використовувались окремі види товарів. Кредит надається в товарній формі і повертається в товарній формі, плата отримується також товаром. У пізній історії відомі приклади кредитування землевласниками селян у товарній формі: надання зерна під заставу врожаю майбутнього року.

У товарній формі кредит надається у разі продажу товарів з відстрочкою платежу (комерційний кредит), оренди майна (у тому числі лізингу), надання речей чи приладів у прокат, погашення міждержавних боргів поставками товарів тощо. У деяких із цих ситуацій погашення позичок здійснюється в грошовій формі, що дало підстави окремим дослідникам говорити про змішану (товарно-грошову) форму кредиту [6, с. 169].

Таблиця 1

Критерії виокремлення форм кредиту в сучасній економічній літературі

Джерела і автори визначення форм кредиту	Критерії (ознаки) класифікації					
	Тип вартості, що позичається	Тип кредитора	Тип позичальника	Строк кредиту	Мета кредиту	Інші ознаки
Сучасний економічний словник	+	–	–	–	–	–
Великий економічний словник	+	–	–	–	–	–
Сучасний фінансово-кредитний словник	+	+	+	–	–	–
Ф.Н. Філіна, І.А. Толмачев, А.В. Сутягін	+	+	+	–	+	
І.Т. Балабанов	+	+	+	–	–	+

Рис. 1. Форми кредиту та їх економічна сутність

Проте так ставити питання можна лише стосовно окремої позички. Кредит же – процес безперервного руху вартості, і виділення двох його форм досить для характеристики кредиту як процесу.

Практичне застосування товарної форми кредиту передбачає такі форми, як реалізація товарів та послуг з відстрочкою платежу; розміщення державних позик, що погашаються у товарній формі; прокат речей; оренда нерухомого майна.

Товарна форма кредиту включає комерційний, споживчий і міжнародний кредити [14, с. 140].

У сучасній практиці товарна форма не є переважаючою. Можна зазначити, що там, де функціонує товарна форма, рух кредиту часто супроводжується і грошовою формою кредиту.

Грошова форма кредиту передбачає, що передача вартості у тимчасове користування і її повернення кредитором відбувається винятково через рух грошових коштів у готівковій чи безготівковій формах. Таким чином, основною рисою грошової форми кредиту є те, що кредит надається в вигляді грошової суми і повертається грошима. Грошова форма найбільш типова, вона переважає в сучасній економічній системі, оскільки гроші є загальним еквівалентом під час обміну товарних вартостей, універсальним засобом обігу і платежу.

Ця форма активно використовується як державою, так і окремими громадянами, як всередині країни, так і у зовнішньому просторі. Як правило, у грошовій формі надають свої позички банки, міжнародні фінансово-кредитні установи, уряди та ін. Широко використовує грошову форму кредиту населення – під час розміщення заощаджень у банківські депозити, одержання позичок у банках тощо. Як уже зазначалося, грошова форма має найширшу сферу застосування, що зумовлено переважно грошовою формою сучасної економіки та перерозподільним призначенням самого кредиту.

Причинами найбільшого застосування товарної форми кредиту є те, що:

– саме гроші є загальним еквівалентом під час обміну товарними цінностями;

– гроші є найбільш ліквідним активом і універсальним засобом платежу під час здійснення будь-яких кредитних операцій.

Грошова форма кредиту представлена банківським, міжбанківським, міжнародним, міжгосподарським, державним, споживчим кредитами [14, с. 142].

Взаємозв'язок форм і видів кредитів зображено на рис. 2.

У науковій літературі, окрім вищевказаних форм кредиту, виокремлюють змішану форму кредиту. Змішана форма кредиту передбачає, що кредит може бути наданий у товарній формі, а повертається в грошовій. Крім того, застосовується змішана форма під час придбання нового обладнання, можливе використання лізингового (товарного) кредиту й одночасно грошового, наприклад, для налаштування й установки. Змішана форма кредиту часто використовується в економіці країн, що розвиваються, які розраховуються за грошові позики періодичними поставками своїх товарів (переважно у вигляді сировинних ресурсів і сільськогосподарської продукції).

Висновки. Таким чином, товарна і грошова форми кредиту є рівноправними і рівнозначними, по суті, двома проявами єдиної форми кредиту – вартісної. Вони між собою внутрішньо пов'язані і доповнюють одна одну: позички, надані в товарній формі, можуть погашатися в грошовій, і навпаки. Більше того, кредит у товарній формі нерідко зумовлює появу грошового кредиту, що надає кредитному руху вартості більшої гнучкості та ефективності. Саме тому неправомірно протиставляти товарну форму кредиту грошовій як менш розвинену, менш прогресивну. Відмінності між ними зводяться переважно до сфер і обсягів застосування: грошова форма застосовується значно ширше, ніж товарна, оскільки перерозподіл вартості, що забезпечується кредитом, здійснюється переважно в грошовій формі.

Цілком зрозуміло, що питання визначення форм, видів кредиту та їх розширеної класифікації можуть бути предметом жвавої полеміки серед теоретиків. За таких обставин потребує детального, аргументованого дослідження питання виокремлення видів кредиту як економічної категорії.

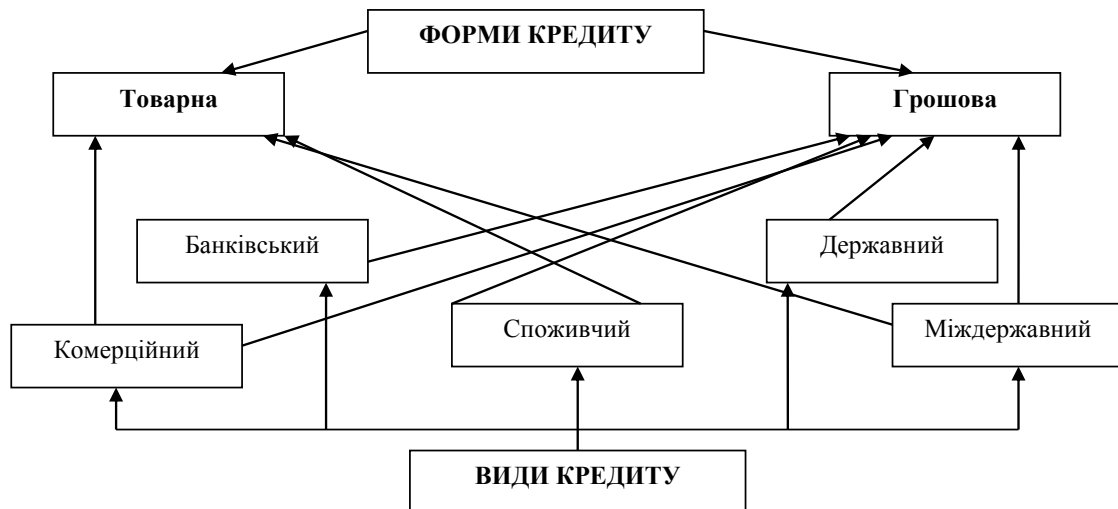

Рис. 2. Форми і види кредитів та їх взаємозв'язок

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алексеев І.В. Гроші та кредит: навч. Посіб // І.В. Алексеев, М.К. Колісник. – К.: Знання, 2009. 253 с.
2. Версаль Н.І., Дорошенко Т.М. Теорія кредиту: Навчальний посібник / Н.І. Версаль, Т.М. Дорошенко. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 483 с.
3. Вовк В.Я. Управління конкурентною позицією банку на кредитному ринку: монографія / В.Я. Вовк, В.Ф. Колесниченко. Харків: ХНУРЕ. 2011. 260 с.
4. Гроші та кредит: Курс лекцій з навчальної дисципліни / [Кручок С.І., Алексійчук В.М., Ляшенко Ю.І. та ін.]; за ред. С.І. Кручка. К.: ДІЯ, 2000. 132 с.
5. Гроші та кредит: Підручник / [М.І. Крупка, М.С. Мрочко, Б.М. Вишивана та ін.]; за ред. М.І. Крупки. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. 420 с.
6. Деньги, кредит, банки / Под ред. О.И. Лаврушина. М., 1998. 381 с.
7. Деньги, кредит, банки. Экспресс-курс: учебное пособие / кол. авт. под ред. засл. деят. науки РФ, д-ра экон. наук, проф. О.И. Лаврушина. 4-е изд., стер. М.: КНОРУС, 2010. 310 с.
8. Деньги. Кредит. Банки: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2002. 448 с.
9. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. 719 с.
10. Круш П.В. Гроші та кредит: навч. посіб. / П.В. Круш, В.Б. Алексеев. К.: Цент учбової літератури, 2010. 216 с.
11. Малахова Н.Г. Деньги. Кредит. Банки: Конспект лекцій / Н.Г. Малахова. М.: Приор-изд, 2010. 128 с.
12. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. К., 1999. Т. 4. 694 с.
13. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник: / Відп. ред. Г.Н. Климко. 4-те вид., перероб. і доп. К.: Знання-Прес, 2002. 615 с.
14. Основы банковского дела в Российской Федерации / Под ред. О.Г. Семенюты. Ростов н/Д: Феникс, 2004. 215 с.
15. Селищев А.С. Деньги. Кредит. Банки: Учебник для вузов / А.С. Селищев. Спб.: Питер, 2007. 432 с.
16. Филина Ф.Н., Толмачев И.А., Сутягин А.В. Все виды кредитования. М., 2009. 295 с.
17. Шитов В.Н. Деньги. Кредит. Банки: учебное пособие. В 2 частях. Часть II / В.Н. Шитов. Ульяновськ: УлГДУ, 2012. 171 с.